

יחידה 101 ופרוזדור ירושלים

פתיחה

בעיצומה של מלחמת העצמאות יצאו כוחות צה"ל למבצעים לכיבוש מחנה לטרון הממוקם על הדרך לירושלים, מה שקרוי 'פרוזדור' או 'מסדרון ירושלים'. לא פחות מחמישה מבצעים יוחדו למטרה זו במהלך המלחמה, אך מחנה לטרון לא נכבש. המחיר היה כבד, כשבכל אחד מאותם מבצעים נפלו עשרות רבות של לוחמים, אך דוד בן גוריון דרש מהצבא פעם אחר פעם לנסות שוב כשהוא חוזר על המשפט המפורסם - אם אין לטרון, אין דרך, ואם אין דרך, אין ירושלים, ואם אין ירושלים, אין מדינת ישראל. את לטרון כזכור לא שחררו במהלך מלחמת העצמאות ואת הדרך לירושלים פתחו בעזרת הקרבות שהיו מזרחיה משם ובאמצעות דרך בורמה שנפרצה ועקפה את לטרון. אבל העיקרון מבחינת בן גוריון נשאר כשהיה. במהלך שנות ה-50 מדינת ישראל הצעירה התמודדה עם מכת הסתננויות ופיגועים קשים בכל אזור קו התפר, אולם בפרוזדור ירושלים שטף המסתננים, הפשיעה ופיגועי הטרור היה עצים יותר מבכל אזור אחר. בן גוריון ואחרים הבינו שבדיוק כמו במלחמת העצמאות, גם בשנותיה הראשונות של המדינה נדרש לשמור מכל משמר על הדרך לירושלים. מציאות של פגיעה ושל ערעור יציבות היישובים דווקא שם, לא הייתה יכולה מבחינתם להתקבל ללא מענה חריף ונחרץ.

מאמר זה מבקש לתאר את מה שהתרחש באותן שנים באזור הפרוזדור, כשהביטחון ביישובים חטף מכה קשה, מה שהוביל אף לנטישה מסוימת של יישובים. בהמשך, כחלק מהפתרון, הוקמה במסדרון יחידה 101 שבראש ובראשונה התבקשה לפתור

את מכת ההסתננות והחבלה. מלבד תיאור הנסיבות להקמת היחידה ומצבו של הצבא באותן שנים וכן התמקדות בכמה מפעולותיה הבולטות של 101, מאמר זה יטען שהיחידה המיוחדת הזו ככל הנראה לא הייתה מוקמת ללא פרוזדור ירושלים וללא המציאות הביטחונית ששררה דווקא בו.

מכת מדינה ושמה הסתננות

באביב של שנת 1956 שלמה פריטל¹ היה רק בן עשר, אבל את אירועי אותו היום הוא זוכר היטב, כאילו שזה קרה אתמול. בארבע לפנות בוקר סיים השומר בקיבוץ מעלה החמישה את המשמרת שלו. בגלל מחסור בשומרים, מארבע בבוקר ועד שהקיבוץ התעורר לא הייתה שמירה. בארבע ורבע התעורר שלמה בבית הילדים שבו ישן למשמע פיצוץ עז. בינו לבין מקום הפיצוץ הפרידו קיר וארבעה מטרים בלבד. כל בית הילדים היה אפוף עשן והקירות התמלאו שברים. הימים היו ימי הלינה המשותפת בקיבוצים. המתחם שבו אירע הפיצוץ היה בקצה הצפוני של הקיבוץ וישנו בו באותו לילה 12 ילדים. בתי ההורים היו רחוקים מאות מטרים משם ולקח זמן עד שהמבוגרים הגיעו למקום. ריח מוזר עלה באפם של הילדים, זה היה ריחו של חומר הנפץ. ברבע לחמש החלו לזרום למקום כוחות הביטחון של משמר הגבול. בהמשך היום, כשצוות הצילום של 'סרטי כרמל' הגיע למתחם, הילדים כבר היו בטוחים שהם גיבורים של ממש. והם אכן היו גיבורי השעה, בימים שבהם טרור המסתננים השתולל ביישובי פרוזדור ירושלים.

באותו לילה חדרו לקיבוץ שני מחבלים ונכנסו למבנה הקרוב ביותר לגבול. הם חתכו את הרשת של המקלחת ומשם גלגלו רימון שהתפוצץ במסדרון ופגע קשות במבנה ובגג הרעפים. בדרך החוצה עברו המחבלים בסמוך לאוטובוס של אגד שחנה בקיבוץ באופן קבוע, ירו במנוע שלו והוציאו אותו מכלל שימוש. לאחר מכן נסוגו בחזרה אל מעבר לגבול.

למרבה המזל לא היו נפגעים באירוע, לפחות לא באופן פיזי. פגועי נפש היו גם היו, כשחלק מהילדים עברו לישון אצל ההורים ואחדים מהם לא חזרו לבית הילדים לתקופה ארוכה. המחבלים הגיעו ככל הנראה מהכפר הערבי קַטְנָה הסמוך, שממנו

¹ ראיון עם שלמה פריטל ממעלה החמישה, מראיין זאב קם, 27.2.2025.

יצאו אירועי חבלה וחדירה נוספים לעבר הקיבוץ. סביב קיבוץ מעלה החמישה, כמו גם ביישובים נוספים, לא הייתה גדר. שום מכשול לא חצץ באותם ימים בין מעלה החמישה ובין הכפר קֶטְנָה, מה שהוביל למקרים רבים של גניבות אופניים, בגדים ורכוש רב נוסף. המשטרה הייתה מגיעה לאחר מכן עם כלבים ומנסה להתחקות אחרי מסלול הבריחה של המסתננים, רק כדי לאבד את עקבותיהם בהמשך הדרך. שלמה מתאר מציאות של גניבות על בסיס יומי מכל יישובי קו התפר שהיו לאורך הפרוזדור. זו הייתה שגרת יומם של יישובי העולים באזור וגם של היישובים הוותיקים יותר. תושבי מעלה החמישה היו בודקים בכל בוקר את חבלי הכביסה כדי לראות כמה בגדים נעלמו במהלך הלילה וכמה סדינים נגנבו, כסוג של שגרה. הפיגוע בבית הילדים גרם לכך שבקיבוץ האריכו את משך השמירה לשעה נוספת, עד חמש בבוקר, והוסיפו שומר בלילה. השומרים היו חברי הקיבוץ עצמם, כך שבזמן השמירה בלילה הם היו עושים עבודות נוספות במקביל – מקרבים את האוכל לפרות ברפת, מביאים כדי חלב לחדר האוכל ועוד.

"לאחר הפיגוע הוזהרנו שלא ללכת לקצוות של הקיבוץ, בעיקר בחלק הצפוני שלו", משחזר שלמה. "אפילו אסרו עלינו להצביע לכיוון הר אדר או לכיוון הגבעות כי זה יכול לגרום לכך שמעבר לגבול יחשבו שזה רובה ותהיה תגובה של האויב בעקבות כך. אבי סיפר לי בזמנו שבן גוריון הכריז שמבצע סיני היה בין היתר גם תשובה לפיגוע במעלה החמישה". פיגוע הרימון הוא דוגמה אחת מתוך שורה ארוכה של אירועים שנעו על הרצף שבין הסתננויות וגניבות ועד רציחות יהודים בדם קר. החצי הראשון של שנות ה-50 ביישובי הפרוזדור התאפיין בתחושה של כאוס, ובאירועי חדירות ופיגועים שלפרקים העלו זיכרונות מימי מלחמת העצמאות. "לקראת האביב של שנת 1956 גברה המתיחות הביטחונית, חדירות ופגיעות של פדאיון קרו במקומות שונים בארץ", תיארו במעלה החמישה את התחושה באותם ימים. "זיכרונות מלחמת העצמאות עוד היו טריים ובמשך התגייסו לבנות ביצורים ולהכין את המקלטים. באחד במאי הגיעה לעזרה קבוצה מפועלי העיר, שלקריאת ההסתדרות ויתרו על השבתון. עובדי השדה והמטע מודאגים: 'הנוכל לאסוף את יבולנו, הנקטוף את פריינו, הנקצור את שדותינו?'² באותן שנים (1952) גם נרצח אריה נייגויז (בן מאיר) על ידי מחבלים

² רעיה בן חיים (עורכת), במעלה ההר – מעלה החמישה ביובל לעלייתה על הקרקע, הוצאת קיבוץ מעלה החמישה, ישראל, תשנ"ו 1996, עמ' 130.

ערבים, כשעבד בשדות הפלחה של מעלה החמישה בבית דגן.³

קיבוץ מעלה החמישה שכן באותן שנים על קו הפסקת האש בין ישראל לירדן, כשגדר הרפת שלו הייתה למעשה גבול המדינה, וכאמור הוא סבל בעיקר מהכפר קטנה ששכן מצפון לו. ההגנה על היישוב נעשתה באמצעות עמדות שמירה קבועות, שחלקן שימשו כעמדות תצפית לעבר קטנה וגבעת הרדאר. בעמדת הסנטוריום המוכרת מימי מלחמת העצמאות הוקם משלט, ועמדות שמירה הוצבו גם בבית פפרמן ובמשלט הרגמים (גבעה מעל הדרך לקטנה)⁴. רק כדי לסבר את האוזן, גדר רפת כקו גבול לא הייתה אירוע יוצא דופן. זה היה מצבם של יתר יישובי הפרוזדור. מסדרון ירושלים היה באותן שנים סמוך לשטחה של מדינת ירדן, שתחמה אותו משלושה כיוונים גיאוגרפיים (צפון, מזרח ודרום), מה שגרם לכך שתופעת ההסתננות הייתה אינטנסיבית ביותר דווקא שם. מתיישי האזור, ותיקים וחדשים כאחד, הפכו לחסרי אונים מול אותה מציאות⁵. בעמודי החדשות של העיתונים משנות ה-50 אפשר למצוא אין-ספור ידיעות על הסתננויות, על גניבות, על רציחות של יהודים ועל שלל פיגועים. נציג כאן ארבע מאותן ידיעות.

בעיתון 'חרות' פורסם בתאריך 10.8.1951 שקבוצת מסתננים ניתקה קווי טלפון לאורך כביש תל אביב-ירושלים למשך כמה לילות רצופים, וששום מענה לא ניתן לכך מצד גורמי הביטחון. בסך הכול נותקו חמישה קילומטרים של קווי טלפון. בהמשך הידיעה דווח שמסתננים ערבים חדרו בלילה לאחד מיישובי פרוזדור ירושלים (לא צוין שם היישוב) וגנבו בגדים בשווי 162 לירות מאחד הבתים בקצה היישוב. "סריקות שנערכו בעקבות המסתננים חשפו שלושה פולשים שהספיקו לעבור בחזרה את הגבול", נכתב בעיתון, וצוין גם שמסתננים ביצעו גניבות רבות מאותו יישוב בחודש האחרון⁶.

בידיעה שפורסמה בתאריך 17.2.1954 גם כן בעיתון 'חרות', דווח על שלושה פועלים שחזרו בסיום יום העבודה לכיוון משק עג'ור (בחלק הדרומי של פרוזדור ירושלים), כשבדרך הם נתקלו בשלושה מחבלים חמושים שהיו לבושים בבגדי חאקי. המחבלים

³ מסמך עם פרטי חייו ומותו של חבר קיבוץ מעלה החמישה אריה נייגויז, ארכיון מעלה החמישה.
⁴ ישראל רוזנסון ויוסי שפנייר, **מולדת לבנות במעלה ההר - מעלה החמישה**, הוצאת כרמל, ירושלים, תשע"ח 2018, עמ' 91-92.

⁵ נדב פרנקל, 'התהוות יישובי פרוזדור ירושלים לנוכח אתגרי הביטחון: 1948-1951', **מחקרי ארץ יהודה**, ג, תשע"ט 2019, עמ' 240.

⁶ 'קבוצת מסתננים מנתקת קווי טלפון', **חרות**, 10.8.1951, עמ' 1.

פקדו בערבית על הפועלים לעמוד ופתחו לעברם באש אוטומטית. אחד הפועלים, שהחזיק בנשק, השיב באש והמחבלים נמלטו בחזרה אל מעבר לגבול. השוטרים שהגיעו למקום מצאו בזירה כאפייה אדומה ותרמילי כדורים. התגובה של ישראל הייתה באמצעות הנציגות שלה בוועדת שביתת הנשק, שתבעה לבצע חקירה בשטח. בעקבות כך, נכתב בידיעה, יצאו משקיפי או"ם ביחד עם נציגים ישראלים לחקירה באזור התקרית.⁷

בעיתון 'על המשמר' תואר בתאריך 18.4.1955 מקרה קשה שבו אישה בשם סלמה יפה, עולה מתימן שהתגוררה בכפר אשתאול, נפצעה בחזה מידי של מסתננים שחדרו לכפר בחצות הלילה. המחבלים פתחו באש על חלון ביתה של האישה, לאחר שהיא פתחה אותו כששמעה רעש מבחוץ. למרות תגובה המהירה של השומרים שנזעקו למקום בעקבות צעקותיה של האישה, המחבלים הספיקו לברוח בחזרה ולעבור את הגבול לירדן, וגם לסחוב איתם פרדה וחמור בשווי של אלף לירות. דובר צה"ל הודיע בתגובה: "היום לפנות בוקר ירו מסתננים לתוך בית באשתאול (פרוזדור ירושלים). אישה אחת שהיתה בתוך הבית נפצעה. כן נפצעה במקום ונגנבו ממנה מספר פרדות. ישראל הגישה תלונה על המקרה לוועדת שביתת הנשק המעורבת הישראלית-ירדנית".⁸

בעיתון 'למרחב' דווח בתאריך 11.3.1956 על אדם בשם סלימן יחיה, עולה מתימן מהמושב נַחַם שליד המושבה הר טוב, ששמע בשעת לילה מאוחרת רשרוש מהדיר הסמוך לביתו. הוא פתח את החלון כדי לבדוק מה מקור הרעש ומיד נורה ונפצע. הוא רץ לחלון השני ופתח גם אותו, ושוב חטף צרור יריות. כשניסה לצאת מדלת הכניסה שבמטבח הוא נורה בפעם השלישית. כוחות הביטחון שהוזעקו למקום מצאו אותו שוכב בתוך שלולית דם בפתח ביתו. כעבור שעותיים כוח של משמר הגבול נתקל באותה חוליית מחבלים בדרכה חזרה לירדן. בקרב היריות שהתפתח נהרג אחד מחברי החולייה. גם כאן התגובה הייתה בדמות דרישה של המשלחת הישראלית לוועדת שביתת הנשק המשותפת עם ירדן, לכנס את הוועדה לישיבת חירום שתדון במתקפה על היישוב.⁹

נסיבותיו הייחודיות של הפרוזדור סביב שטף ההסתננויות לא הסתכמו רק בכך

⁷ 'הותקפו פועלים בפרוזדור ירושלים', **חרות**, 17.2.1954, עמ' 1.

⁸ 'מסתננים פצעו אשה באשתאול', **על המשמר**, 18.4.1955, עמ' 1.

⁹ 'נרצח מתיישב בפרוזדור ירושלים', **למרחב**, 11.3.1956, עמ' 1.

שהוא היה מוקף משלושה כיוונים במדינת ירדן. קו הגבול שנוצר בסמוך למסדרון היה מפותל ולא אחיד, וכן לא נסמך על נתונים טבעיים. תא השטח המדובר היה משופע בכפרים ערביים נטושים, כשההתיישבות הישראלית באותם מקומות נעשתה בהדרגה ולא מילאה את השטח במהירות. כל אלה יצרו כר פורה למסתננים ערבים שחצו את הגבול, ביצעו גניבות ביישובים בחסות החשיכה ובחלק מהזמן אף הסתתרו ושהו בכפרים הערביים הנטושים. וזה עוד היה החלק הפחות גרוע. כאמור, צד נוסף של אותן הסתננויות היה חדירה של חוליות מאורגנות שמטרתן הייתה לייצר פעולות טרור, כדוגמת החולייה של מוחמד אל מנסי וג'מיל מוחמד מוהרב. החולייה הזו הייתה אחראית לאונס ולרצח של נערה יהודייה בשכונת קטמון ובהמשך גם לחטיפה, לאונס ולרצח של בחורה נוספת מירושלים שהייתה בדרכה לביתה. וזו רק דוגמה להתארגנות מחבלים אחת. חולשה נוספת שממנה סבלו היישובים באזור הייתה העובדה שבמרביתם התגוררו עולים חדשים שפחות גדלו וחונכו על האתוס הציוני-התיישבותי, מה שעודד עוד יותר את תופעת ההסתננות דווקא שם¹⁰.

נזקי ההסתננות והניסיונות לבלום אותה

בעקבות רצף החדירות והפיגועים באזור, הפיץ מפקד גוש קריית יערים מיכאל גרוסמן מסמך ליישובי הסביבה תחת הכותרת "המלחמה בהסתננות - הוראות קבע", ובו פורטו סוגי ההסתננות השונים ודרכי ההתמודדות עם כל אחד ואחד מהם. הוגדרו שם משימות עבור הכוחות, הוראות פתיחה באש (מחמירות מאוד) לעבר המסתננים, ואפילו דרכי פעולה בעקבות לכידה או הריגה של מסתננים¹¹. במסמך נוסף שנשלח מאוחר יותר תחת הכותרת "תוספת למלחמה בהסתננות - הוראות קבע", הוקלו משמעותית הוראות הפתיחה באש, לפחות כשמדובר בשעות הלילה. וכך נכתב בו: "בשעות הלילה בלבד יש לפתוח באש מיד בכל מקרה של התקלות בהסתננות מכל סוג שהוא"¹². אבל לא רק בהוראות פתיחה באש עסקינו. קצין ההתיישבות של האזור

¹⁰ נדב פרנקל, 'התהוות יישובי פרוזדור ירושלים לנוכח אתגרי הביטחון: 1948-1951', **מחקרי ארץ יהודה**, ג', תשע"ט 2019, עמ' 254.

¹¹ מכתב ממיכאל גרוסמן למפקד אזור מעלה החמישה, 'המלחמה בהסתננות - הוראות קבע', ארכיון מעלה החמישה.

¹² מכתב ממיכאל גרוסמן למפקד אזור מעלה החמישה, 'תוספת למלחמה בהסתננות - הוראות קבע', ארכיון מעלה החמישה.

נדרש לקבוע כללים מחמירים שבהם היה צריך לעמוד כל יישוב חקלאי, מבחינה ביטחונית. כך למשל הוא קבע שכל נקודת התיישבות תקום במיקום טופוגרפי שיבטיח לה שליטה בתצפית ובאש על סביבותיה ועל דרכי הגישה שלה, שתהיה הדדיות בתצפית ובאש בין נקודות יישוב סמוכות, שהמרחק בין הבתים הקיצוניים בכל יישוב לא יעלה על קילומטר כדי לאפשר הגנה היקפית מפני הסתננות, שרחובות היישוב ייבנו בצורה של זרועות מצטלבות, שבאף יישוב לא יפחת מספר המשפחות משבעים, וכן דרישות נוספות.¹³

מכת ההסתננויות והבעיות הביטחוניות גרמו לכך שתושבים רבים ביישובים רותקו למשימות שמירה, מה שהצריך סיוע נוסף מהמדינה ומימון צבאי לאותה פעילות. אך המדינה מצידה לא מיהרה לשלוח יד אל הכיס. שר האוצר דאז לוי אשכול ביטא את חששו בעקבות אותה מציאות: "אם השטח יהיה מופקר לחסדי צלפים, מסתננים ורוצחים, איך נעשה זאת? הנשלים ונעזוב את השטח כאדמת הפקר?". החשש היה כה גדול עד שאשכול אף הפליג ואמר שביישובי הפרוזדור אפשר לנסוע רק עם משוריינים. כשיבקש מבן גוריון להקים חיל משמר מיוחד ליישובי הספר, נענה על ידו כך: "אין זה עניינו של משרד הביטחון לדאוג לשמירת יישובים – הצבא נועד רק לביטחון המדינה – הכנסת איננה נותנת לנו תקציב אלא למטרה זו, אבל מכיוון שאני גם ציוני ויהודי אני יכול להסתפק בתשובה זו".¹⁴

הרמטכ"ל דאז יגאל ידין התייחס גם הוא לחשש של אשכול והודה שבאזורים מסוימים, לדוגמה ממזרח לכביש הר טוב-בית גוברין, המסתננים עושים כבתוך שלהם. ידין מנה מספר פעולות נדרשות עבור שיפור המצב הביטחוני, ובין היתר דיבר על העלאת יישובי נוער חלוצי לאזור, פינוי הריסות של כפרים נטושים שבהם מסתתרים מסתננים, אימון התושבים לפני עליית יישוב אל הקרקע וכן הצבת גדרות ושומרים בכל יישוב שכזה. ולמרות זאת, בקשתו של אשכול להעביר לאזור את בסיס הנח"ל סורבה על ידי ידין.¹⁵

¹³ אהרון חרסינה, 'הנחיות ביטחוניות לתכנון התיישבות ביטחונית ומיקומה', 1953; נדב פרנקל, 'התהוות יישובי פרוזדור ירושלים לנוכח אתגרי הביטחון: 1948-1951', **מחקרי ארץ יהודה**, ג, תשע"ט 2019, עמ' 244.

¹⁴ בני מוריס, **מלחמות הגבול של ישראל 1948-1956: ההסתננות הערבית, פעולות הגמול והספירה לאחור למבצע קדש**, עם עובד, תל אביב, 2003, עמ' 48-49.

¹⁵ מכתב מיגאל ידין ללוי אשכול, 'ביטחון בהתיישבות החדשה', מיום 1.5.1950, ארכיון יד טבנקין.

גם בדיוני הכנסת התייחסו לתופעת ההסתננות ולפיגועים בפרוזדור ירושלים ובשאר הארץ, שהפכה למכת מדינה. בשנים האחרונות נחשפנו ליוזמות חקיקה של חברי הכנסת ליברמן, בן גביר ואחרים בנושא עונש מוות למחבלים, תוך שהם מציגים אותו כרעיון תקדימי כביכול. ובכן, מי שלימים יכהן כיושב ראש הכנסת, חבר הכנסת שלמה הלל, עקף אותם בסיבוב כשהציע כבר אז להחיל לא פחות מעונש מוות על אותם מסתננים.

בישיבת מליאת הכנסת שנערכה בתאריך ח' באייר תשי"ד 11.5.1954, בעיצומם של ימי הפיגועים ביישובי הפרוזדור, הציף חבר הכנסת הלל את הסוגייה הבווערת. "כשאני מסתכל במפת הארץ ורואה ישובים עבריים עם שמות מוזרים במקצת: מעלה החמישה ונתיב הל"ה, יודע אני מה פירושו של דבר", פנה לחברי הכנסת והמשיך: "בכל מקום בו נפל אדם, הוקם ישוב תוסס וער. זוהי גם כיום התשובה ההולמת שאנחנו חייבים לתת לתוקפנות הערבית". בהמשך דבריו התייחס הלל לנזק האדיר ולפגיעה בחוסן של היישובים שנגרמים כתוצאה מההסתננות, מהפיגועים ומהגניבות ואמר: "חייבים לחשוב גם על נקיטת אמצעים אחרים יותר חמורים, לשם מניעת ההסתננות, אשר פגיעתה אינה רק במערכת הביטחונית שלנו, אלא גם ביכולתנו הכלכלית. משום שכיום חלק גדול מאנשי הספר, במקום להשקיע את עבודתם באופן פרודוקטיבי, נאלצים להשקיע את כוחם בשמירה מפני הסתננות. חושב אני שמצויה הממשלה, מצויה אנחנו כולנו לנקוט בכל האמצעים החמורים שבידינו, להבטיח את חייהם ואת עבודתם הבלתי מופרעת של יושבי הספר". כשנשאל חבר הכנסת הלל על ידי חבר הכנסת שלמה לביא באילו צעדים הוא מציע לנקוט, השיב כך: "בכוח הצבאי - על ידי מיצוי מקסימלי של כוחנו הצבאי ודריכותנו הצבאית, ובזרוע המשפטית על ידי הפעלת העונשים המקסימליים לשם מלחמה בהסתננות. ואם אומרים כי יש בהטלת עונש מוות על מסתננים משום הפגנה כלפי העולם, חושב אני שזוהי הפגנה נכונה כלפי העולם וכלפי השכנים הערביים. משמעותה הפשוטה היא שמדינת ישראל, שאינה רוצה בעונשי מוות ושצועדת לקראת ביטול, לא תוכל להמשיך לשאת בכך שמסתננים ימשיכו להשתולל בגבולותיה ויבצעו בתוכה מעשי רצח"¹⁶.

תיק 7-12/2

¹⁶ ישיבה 417 של הכנסת השנייה, פרוטוקול הכנסת, 11.5.1954.

מספר המסתננים השנתי בשנות ה-50 הראשונות הוערך בין 10,000 ל-15,000. אומנם 90% מהם לא חדרו למטרות טרור ואלימות, אבל כשחושבים על זה מהכיוון השני, קרוב ל-10% מההסתננויות כן נועדו למטרות שוד או טרור. אלו מספרים מפחידים. אפשר רק לדמיין מצב שבו 10% מהשב"חים הערבים בישראל כיום, היו נכנסים למטרות של פשיעה או של טרור. מדובר במספרים בלתי נתפסים. שיקוף של מצב קיצוני זה אפשר למצוא בדברים שאמר שר הביטחון דאז פנחס לבון, באפריל 1954: "אנו נכנסים היום למציאות של מדינת גטו. כאשר ילד בקיבוץ מפחד בערב לעבור מחדר האוכל לחדר המיטות. שלוש-ארבע שנים כאלה יהפכו את הישוב (מדינת ישראל) לישוב של גטו". הדגמה לתיאור נוראי זה אפשר למצוא באחד הדיווחים שהגיעו ממושב משמר איילון באותם ימים: "בערב פוחדות הנשים להישאר בבתיהן ומתרכזות במספר בתים במרכז היישוב ואוספות לשם את ילדיהן. מצטרפות ארבע-חמש משפחות בחדר אחד כדי שתהיה הרגשת ביטחון"¹⁷.

מצב דברים זה הוביל לכך שבחלק מהמקומות נרשמה נטישה של תושבים. כך עשו רוב תושבי המושב טל שחר וכך קרה במושב עג'ור ובאופן חלקי גם במושב אורה. במסילת ציון עזבו כמחצית מהתושבים ונטישות נרשמו גם ביישובים מטע ובר גיורא. בעקבות כך ובשל העובדה שכל מעמסת השמירה הוטלה על היישובים עצמם, איים השר אשכול שהמחלקה להתיישבות תחדל מלהעלות יישובים לאזורי הספר ואף תפסיק לצייד את התושבים בציד חקלאי, שכן "הציד החי והדומם עובר במוקדם או במאוחר לידי עבדאללה"¹⁸.

מצוקת התושבים בפרוזדור התעצמה עוד יותר בעקבות כך שלא נמצא בעל בית ברור שלקח אחריות על אבטחת היישובים באזור. לא פעם גורמי הביטחון הטילו את האחריות למצב על כתפי התושבים עצמם או לפתחה של המחלקה להתיישבות. מפקד מחוז ירושלים של המשטרה לוי אברהמי אומנם קָבל על ההפקרות בשמירה ומנה כמה צעדים שיסייעו לתחושת הביטחון כמו התקנת גדרות ותאורה והצבת מספר שומרים קבוע בכל יישוב, אבל כששאלת האחריות פגשה אותו ואת המשטרה, הוא הציע את עזרת המשטרה בהדרכת היישובים בלבד אך לא במימון מערכות ההגנה.¹⁹

¹⁷ הרצאה של משה חרמץ על תופעת ההסתננות בשנות ה-50.

¹⁸ מכתב מלוי אשכול לדוד בן גוריון, מיום 5.2.1951, הארכיון הציוני, תיק 9786\15S.

¹⁹ מכתב מלוי אברהמי למחלקה להתיישבות, 'מצב הביטחון ביישובי הספר במחוז ירושלים', מיום

אבל זו לא הייתה רק המשטרה, אפשר להגיד שמערכת הביטחון כולה לא ראתה את עצמה אחראית יחידה על מצב הביטחון ביישובי הפרוזדור וגם לא הבינה עד הסוף את המציאות המורכבת של יישובי עולים המתמודדים עם גלים רחבים של הסתננות וגניבה. רק כדי לסבר את האוזן, באותם ימים החזיקה פלוגה אחת בלבד את כל הגזרה שבין לטרון לחבל עדולם הכוללת את הפרוזדור. גם בזירה רגועה לחלוטין מדובר במספרים שאינם יכולים לתת מענה ראוי. במציאות של טרור מסתננים ושל גל פלישות כמו זו שחוזה הפרוזדור מדובר היה בלעג לרש²⁰. פעולות שנעשו בכל זאת לעצירת המסתננים היו מעטות מידי וחלשות מידי. לדוגמה, הורחבה פעילות 'ההגנה המרחבית' שהתבססה על הכשרה צבאית של מתיישיבי היישובים סמוכי הגבול באמצעות אימונים וחלוקת ציוד. בשנת 1953 גם הוקם 'משמר הגבול' שנועד לסייע לצה"ל בהגנה על הגבולות ועל היישובים סמוכי הגבול. אך כאמור, צעדים אלו לבדם פשוט לא הספיקו²¹.

בהמשך שנות ה-50, לא רק שתופעת ההסתננות לא באה אל פתרונה, אלא היא אף התגברה והחמירה. באותן שנים כנופיות הטרור הפכו למסודרות ולגדולות יותר, כמו למשל הכנופיה שהנהיג מוסטפא סמואלי שפגעה קשות ביישובי פרוזדור ירושלים. רק לאחר מבצע קדש, בסוף שנת 1956, נרגע המצב באזור וממדי תופעת ההסתננות ירדו²². "אכן, מבצע סיני יצר את ההרתעה שהכסיקה את תופעת ההסתננות", משחזר שלמה פריטל ממעלה החמישה, הילד מפגיעה הרימון בבית הילדים. "זה היה זה וגם יחידה 101 שהוקמה לא רחוק מאיתנו. אני יודע שאריק שרון הגיע עם חבריה לכפר הערבי קַטְנָה והרגו שם אנשים בסמוך לבאר. ומאוד יתכן שהיה קשר בין האירועים האלו כאן באזור לבין הקמת היחידה". המשפט האחרון של שלמה הוא גם המשפט שאיתו נמשיך מכאן והלאה. הרי אין מחלוקת שמכת המסתננים הערבים הייתה אחת הסיבות להקמתה של יחידה 101, אבל מאמר זה מבקש לטעון שזו לא סתם

1952.1.29, הארכיון הציוני, תיק 9786\15.

²⁰ נדב פרנקל, 'התהוות יישובי פרוזדור ירושלים לנוכח אתגרי הביטחון: 1948-1951', **מחקרי ארץ יהודה**, ג, תשע"ט 2019, עמ' 256.

²¹ אפרת זקבר, **אגדה וזיכרון - מיתוס יחידה 101 בשיח הציבורי בישראל**, יד יצחק בן צבי ומכון בן גוריון, ירושלים, תשפ"א 2020, עמ' 31.

²² נדב פרנקל, 'התהוות יישובי פרוזדור ירושלים לנוכח אתגרי הביטחון: 1948-1951', **מחקרי ארץ יהודה**, ג, תשע"ט 2019, עמ' 257.

ההסתננות שהובילה להקמת היחידה, אלא דווקא גל ההסתננות באזור פרוזדור ירושלים. במילים אחרות, לולא המציאות הביטחונית ששררה במסדרון ייתכן וכלל לא הייתה באה לעולם יחידה 101.

פעולות התגמול והקמת יחידה 101

הייאוש ממצב הביטחון וממכת המסתננים היה כה רב עד כי ראש הממשלה דוד בן גוריון נשמע כמי שמרים ידיים ואף אמר בדיונים שנערכו סביב הנושא שאין אפשרות להפסיק את תופעת ההסתננות. "גם אם יהיה רצון טוב אצל שכנינו, והיו מקרים שהם גילו מתוך הכרח רצון טוב, אין הם יכולים להשתלט על העניין", אמר בן גוריון בחודש יולי 1952.²³ בהמשך לדבריו של חבר הכנסת שלמה הלל בעניין עונש מוות למסתננים, נראה שהפתרון לבעיה נבע קודם כל מההבנה הבסיסית הגורסת שרק מעשים קיצוניים יכולים לפתור סיטואציה קיצונית, בסגנון ההוראה שנתן משה דיין באותן שנים - לירות על כל מסתנן שכזה על מנת להרוג. "יתכן כי זה לא יעמוד בפני הביקורת", הסביר אז, "אבל איני יודע כל שיטה אחרת לשמור על הגבולות. אם יתנו לרועים ולקוצרים לעבור את הגבולות, הרי מחר אין גבולות למדינת ישראל".²⁴ בהמשך כבר המיר דיין את הפתרון הזה ברעיון אחר, יוצא דופן לא פחות - פעולות התגמול. "פעולות הגמול הן השיטה היחידה שהוכיחה את עצמה כיעילה", טען דיין. "לא כמוצדקת ומוסרית, אלא כיעילה. כאשר ערבים מניחים מוקשים אצלנו, אם אנחנו מנסים לחפש את אותו ערבי שהטמין מוקש, הרי אין לזה ערך. אך אם מרגיזים (מטרדיים/מפגיזים) את הכפר הקרוב, על הנשים והטף והזקנים, הרי מתעורר הציבור שם נגד פריצת הגבולות, ועל ידי זה מתעוררת גם הממשלה המצרית והעבר ירדנית למנוע מקרים אלה, היות והם אינם מוכנים להיכנס למלחמה. שיטת העונשים הקולקטיבית הוכיחה את עצמה לפי שעה כיעילה. אין שיטות אחרות יעילות".²⁵

עוד בטרם הקמת יחידה 101, צה"ל יצא לפעולות תגמול מעבר לקווי האויב, אך את שטף המסתננים וגם את הפיגועים זה לא עצר. מספרי ההרוגים מפיגועי המסתננים היו בלתי נסבלים למדינת ישראל הצעירה. בשנת 1951 נרצחו 137 ישראלים כתוצאה

²³ הרצאה של משה חרמץ על תופעת ההסתננות בשנות ה-50.

²⁴ שם.

²⁵ הרצאה של משה חרמץ על יחידה 101.

מפיוגעים אלו. בשנת 1952 עלה המספר ל-147 ובשנת 1953 האמיר מספר הנרצחים הישראליים ל-180. אימה אחזה באוכלוסייה היהודית בארץ ישראל, בעיקר לאורך הגבול. כאמור, פעולות העונשין שביצע צה"ל מעבר לגבול היו לא מוצלחות, בלשון המעטה, והתברר שאין בכל צה"ל אף לא יחידה אחת המסוגלת לבצע פעולה צבאית בשטח האויב²⁶. איכותן הירודה של פעולות התגמול בשלב הזה היו בסך הכול שיקוף למצבו הכללי של צה"ל, כפי שתואר זאת באופן קודר משה דיין ששימש אז כראש אג"ם.

דיין מתאר את מצבם הקשה של גדודי החי"ר בצבא ואת העובדה שהכוח הלוחם בהם הצטמצם למספרים קטנים מאוד. הוא מצרף לכך תיאור של איכות החיילים המתגייסים לשירות בחי"ר ואומר כי גם אותו מספר קטן של חברי טובים נשאב בהמשך לטובת יחידות אחרות בצבא. "אין פלוגה רובאית ששומרת על מסגרתה יותר מחודשים ספורים"²⁷. דיין מתאר גם חיילים עם בעיות משמעת רבות, מעשני חשיש ואפילו פושעים, גנבים ורועי זונות. זה היה כוח האדם שנשלח לגדודי החי"ר, כש-10% מאלו שהתגייסו בכלל הוציאו פטור משירות כחודש לאחר גיוסם, מסיבות בריאותיות. טיפול לקוי בבעיות הסעד של החיילים גרר אחריו מקרים רבים של הפרות משמעת ובעקבות כך נוצרה מציאות של נפקדים ועריקים. כמעט שלא ניתן היה למצוא קצינים באותן יחידות, ואלו שכן שירתו בהן היו ברמה נמוכה יחסית. רמת הביצוע הצבאית הייתה נמוכה אף היא, אם זה בנוגע ליכולת הירי והפגיעה במטרה ואם זה בפעולות ובתפקידים אחרים. "משימות רבות שהוטלו בתקופה זו על כוחותינו לא הוצאו לפועל. אם חדרו ונתקלו בשומר, או שנתגלו, הביא הדבר לעיתים קרובות לידי נסיגת הכוח. גם יחידותינו המובחרות, שנועדו לפעולות מיוחדות, כמו גדוד הצנחנים, הראו אוזלת יד מבישה"²⁸.

"הצורך להקים יחידה מיוחדת קשור באופן ישיר למצבו של צה"ל בתקופה שבה משה דיין מקבל את הפיקוד לידיו כרמטכ"ל", מתאר דוד בן עוזיאל, המכונה 'טרזן', ששירת כלוחם צעיר ביחידה 101. "מדובר בצבא שמורכב לא מעט מעולים חדשים שלא יודעים להחזיק נשק. דיין עצמו מתאר רמה נמוכה של חיילים, בעיות משמעת בגדודים, חיילים

²⁶ שמעון כהנר (קצ'ה), להיות אחד מרבים - סיפור חיים, ידיעות ספרים, ראשון לציון, 2019, עמ' 100.

²⁷ משה דיין, אבני דרך - אוטוביוגרפיה, הוצאת עידנים, תל אביב, תשל"ז 1976, עמ' 111.

²⁸ שם.

שהגיעו מבתי סוהר, מעשני חשיש ועוד כהנה וכהנה תיאורים מאותה משפחה. 'איך ננצח את הצבאות הערבים הסדירים אם חיילינו נסוגים מפני הפלאחים מהמשמר הלאומי?', תהה דיין בחרדה. התחושה הייתה שצריך לבנות צבא כמעט מהתחלה. מה שהיה חסר זו הדמות של המפקד המנהיג והיכולת ליצור קשר ואמון עם החיילים. כל זה לא היה קיים. כל אזרח שחי כאן בזמנו שאל את עצמו מה קורה כאן? כל שני וחמישי הורגים פה יהודים, באמצע המדינה, ואף אחד לא מגיב? הסתננות חופשית מירדן ועד לרצועת עזה ומהרצועה בחזרה לירדן. בסיבוב 'מסמיה' נסעו היהודים לבאר שבע בשיירות במהלך היום, לא בלילה. שרר פה חוסר ביטחון קיצוני בדרכים²⁹.

חוליית המחבלים המרכזית שביצעה את מרבית הפיגועים באותה תקופה הגיעה בעצמה מאזור מסדרון ירושלים, ובראשה עמד מוסטפא סמואלי שהוזכר למעלה. באחד הפיגועים הבולטים שהוא והכנופייה שלו ביצעו, הם רצחו בתאריך 9.7.1953 שני זקיפים במחנה סטף - משה סעדי וצבי אדלר. זה היה הקש ששבר את גב הגמל. לאחר הפיגוע זימן מישאל שחם, מפקד החטיבה הירושלמית שאליה השתייכו שני הנרצחים, את אריאל שרון. שרון למד אז היסטוריה באוניברסיטה העברית, ושחם אמר לו בפגישה: "יש אנשים שלומדים היסטוריה ויש אנשים שעושים היסטוריה, תחליט". ושרון אכן החליט.

ההחלטה הראשונה של שחם ושרון הייתה לפגוע בלב ליבה של אותה התארגנות טרור ערבית ולפוצץ את ביתו של מוסטפא סמואלי בנבי סמואל. כך יצא שגם הפעולה הראשונה של הקבוצה שלימים תהפוך ליחידה 101, בוצעה באותו מסדרון. סמואלי הטיל את אימתו על תושבי ירושלים והפרוזדור וביצע מעשי רצח רבים. בתאריך 7.7.1953, ימים ספורים לפני שרצחו הוא ואנשיו את שני הזקיפים בסטף, הם תקפו גם את שומרי קיבוץ הל"ה. שרון יצא לפעולה בעצמו, ביחד עם עוד שבעה אנשים שרובם עדיין היו אזרחים בשלב ההוא שלפני הקמת יחידה 101. הפעולה הצליחה באופן חלקי, כשכמה מבתי הכפר פוצצו על ידי הכוח. אבל גם אותה הצלחה חלקית בלבד הביאה את שרון ואת שחם להבנה שהדרך לפגוע במחבלים ובמסתננים הערבים, היא באמצעות פשיטות מהסוג הזה. מבחינתם הוכח שהשיטה של יחידה קטנה ומאומנת היטב עובדת טוב³⁰.

²⁹ ריאיון עם דוד בן עוזיאל המכונה 'טרזן', מראיון זאב קם, 7.5.2025.

³⁰ מרדכי בר-און, כשהצבא החליף מדיו: פרקים בהתפתחות צה"ל בשנים הראשונות לאחר מלחמת העצמאות 1949-1953, יד יצחק בן צבי, ירושלים, תשע"ח 2017, עמ' 308-309.

לאחר מכן פנה שחם לבן גוריון עצמו והמליץ על הקמת יחידה הפשיטה³¹. בן גוריון הנחה את הרמטכ"ל מרדכי מקלף לקבל את ההצעה ולגבש את פרטיה. ראש אג"ם משה דיין התנגד באותם ימים לרעיון, אולם למרות זאת ההצעה התקבלה. בתאריך 30.7.1953 ניתנה הפקודה להקמת יחידה 101 בפיקודו של רב סרן אריאל שרון³². כך הוגדר ייעודה של היחידה בצו ההקמה שהוציא המטכ"ל: "יחידה זו הוקמה לצורך פעילות מעבר לגבול לאותן המשימות הבלתי-סטנדרטיות המחייבות אימון מיוחד ורמה גבוהה ואשר אינן ניתנות לביצוע יעיל על ידי כלל יחידות צה"ל מבלי שתכוננה במיוחד ותשחררנה מכל תעסוקה שוטפת... היחידה תופעל רק למשימות מעבר לגבול".

בנאום שנשא כראש ממשלה בשנת 2003, התייחס שרון לגורם שיזם את הקמת היחידה והדגיש את העובדה שהיוזמה בכלל באה מהשטח, מכיוון ירושלים ומהמסדרון שהוביל אליה, שהוא האזור שאולי סבל הכי הרבה מפגיעה המסתננים. "היוזמה להקמת היחידה באה מלמטה, כלומר לא מהמטה הכללי אלא מרמת הפיקוד בשטח", תיאר שרון בנאומו ורמז בעצם לאותה פגישה שקיים עם מי שהיה אז המפקד הצבאי של אזור ירושלים, מישאל שחם, כשרון עצמו שירת תחתיו כמפקד גדוד בחטיבה הירושלמית³³.

גם המקום שבו הוקמה יחידה 101 ולאחר מכן פעלה ממנו, היה שוב, במסדרון ירושלים. למעשה, לכל אורך הדרך מקומה של היחידה היה באזור ירושלים או בדרך אליה, כשהבסיס הראשון שכן במחנה שנלר בירושלים. לאחר מכן עברה היחידה למבנה המשטרה באבו-גוש, ולבסוף כאמור נקבע בסיסה הקבוע בכפר הערבי הנטוש סטף שממערב לירושלים³⁴. לדברי טרזן, בסיס היחידה הוקם בסטף בעיקר כי זה היה מקום רחוק יחסית שאף אחד לא ידע מהו ואיפה הוא. "זה מקום שתקוע בין ההרים. לא הייתה אז מבשרת ציון ולא מבשרת ירושלים ולא כלום. זה בסיס מנותק לחלוטין. הייתה איזו מחלקה של גולני ששמרה שם אבל אף אחד לא היה מגיע לשם. גם לא היו הכבישים שיש היום. היה רק כביש צר אחד שעולה למעלה מעין כרם וזהו."

³¹ מכתב ממישאל שחם, 'הלחימה נגד ההסתננות', מיום 14.7.1953, ארכיון צה"ל, תיק 11/1955-36.
³² אפרת זקבך, **אגדה וזיכרון - מיתוס יחידה 101 בשיח הציבורי בישראל**, יד יצחק בן צבי ומכון בן גוריון, ירושלים, תשפ"א 2020, עמ' 71.

³³ נאומו של ראש הממשלה אריאל שרון באירוע חנוכת אתר 'חץ שחור' במכללת ספיר, 20.3.2003.

³⁴ אפרת זקבך, **אגדה וזיכרון - מיתוס יחידה 101 בשיח הציבורי בישראל**, יד יצחק בן צבי ומכון בן גוריון, ירושלים, תשפ"א 2020, עמ' 19.

לא יותר מזה. לא שאלתי אף פעם אבל הבנתי שאם אנחנו תקועים שם באיזה מקום בין ההרים אז זה גם בסיס יציאה נוח מאוד לאימונים. קח בחשבון שהרוב הגדול של חיילי היחידה לא לחמו במלחמת העצמאות אלא היו בשירות החובה שלהם. כלומר אנחנו התעסקנו רק בצורך לבצע את המשימות, לא היה שיח על הפרוזדור, אלא רק על המשימות. אם תאסוף את הפעולות אתה תראה שרובן היו במסדרון אבל אנחנו בינינו לא דיברנו שהיחידה הוקמה כדי לטפל במסדרון. אלא היינו במסדרון כי היו שם הרבה מאוד כפרים שהערבים ברחו מהם ואז הם חזרו אליהם לפני שנהרסו כדי להוציא משם משהו מתחת לרצפה, ובשלב מאוחר יותר הם חדרו לשם כחמושים כדי לפגוע ביהודים. זה היה השיח³⁵. גם שמעון כהנר, המכונה קצ'ה, מייחס את הקמת היחידה דווקא בסטף שבפרוזדור ירושלים לכך שמדובר היה באזור לא מיושב ולכן הוא גם התאים מאוד לאימונים שקיימה בו היחידה³⁶.

באותו נאום שנשא שרון כראש ממשלה עשרות שנים אחרי הקמתה של היחידה, הוא הפנה לדברים שאמר בעבר משה דיין על כל התפיסה של פעילות יחידה 101, שמראש לא התכוונה לרוץ ולרדוף אחרי כל מסתנן, אלא להכאיב בעוצמה ובהיקף חריפים בהרבה מאלה של הפיגוע המקורי. וכך ציטט שרון את דיין באותו נאום: "אין בידינו להבטיח כל צינור מים מפיצוץ וכל עץ מעקירה. אין בידינו למנוע באופן מוחלט רצח עובדים בפרדס ומשפחות בשנתן, אך יש בכוחנו לקבוע מחיר גבוה לדמנו, מחיר יקר מכדי שכדאי יהיה ליישוב הערבי, לצבא הערבי ולממשלות הערביות לשלמו".

שרון הגדיר את עניין מהירות התגובה כקריטי במסגרת פעולות התגמול שביצעה יחידה 101, נושא שגם היום עולה סביב סוגיית הריסת בתי מחבלים שמבצעים פיגועים, כשלא פעם חולף זמן רב בין הפיגוע עצמו להריסת בית המחבל. וכך הסביר זאת שרון: "בתנאים המיוחדים של מדינת ישראל היה הכרח שפעולות התגמול תתבצענה בתגובה מיידית לפעילות האויב... המצב חייב כוונות מתמדת, נכונות לפעול בכל גזרה, מול כל אויב תוך שעות ספורות"³⁷. גם קצ'ה שם דגש על מהירות פעולת התגמול ביחס לפיגוע המקורי. "אם וכאשר בוצעו מעשי טרור, חבלה או כל פגיעה בשטחנו, יצאנו מיד, בדרך כלל בתוך עשרים וארבע שעות, לפעולת תגמול שתכאיב

³⁵ ריאיון עם דוד בן עוזיאל המכונה 'טרזן', מראיון זאב קם, 7.5.2025.

³⁶ שמעון כהנר (קצ'ה), להיות אחד מרבים - סיפור חיים, ידיעות ספרים, ראשון לציון, 2019, עמ' 109.

³⁷ נאומו של ראש הממשלה אריאל שרון באירוע חנוכת אתר 'חץ שחור' במכללת ספיר, 20.3.2003.

לאויבינו ותגבה מהם מחיר כבד ככל שיכולנו"³⁸. דיין עצמו הודה לאחר שנים שטוב שלא שמעו לדעתו בעניין יחידה 101 ולהתנגדותו בתחילה להקמתה. "בסופו של דבר", כתב, "הביאה יחידה זו לידי כך שהושגה גם המטרה ששאפתי אליה - העלאת רמת הלחימה הכללית. פעולת 101 היתה מעולה. הישגיה היו מופת לשאר יחידות צה"ל והוכחה כי אפשר להצליח במשימות שיחידות אחרות נכשלו בהן"³⁹.

פעילות היחידה הייתה כל כך מוצלחת עד שאיש במטכ"ל כלל לא חשב לאפשר ליחידות אחרות בצבא לקחת חלק בפעולות התגמול. הכול התנקז למקום אחד ויחיד בהקשר הזה - ליחידה שבראשה עמד שרון. היו כאלו שלא אהבו את המצב הזה בתוך הצבא. אלוף משנה מרדכי בר-און, ששימש כראש הלשכה של משה דיין, תיאר את הביקורת שנמתחה על הפיקוד הבכיר בשל כך שהטיל באופן קבוע את ביצוע רוב פעולות התגמול על מספר מצומצם של יחידות מובחרות (על יחידה 101 ובהמשך על הצנחנים), ועל ידי כך לא אפשר "ליחידות אחרות הזדמנות לחשל את רוחן ולהתנסות באש". אלא שביטחונו העצמי של צבא שלם והמורל שלו היו תלויים באותן פעולות ובהצלחה שלהן. "הבעיה היתה כיצד לקבוע סטנדרטים גבוהים ללחימה, ולתת פומבי להצלחתם ולגבורתם של הלוחמים שיתפשטו כמופת וכמקור של אמונה ובטחון לכלל הלוחמים של צה"ל, ויהיו על ידי כך משמשים נר לרבים. כשלון בפעולות תגמול עשוי היה לערער את הרוח ולהטיל ספק בבטחונו בעצמנו, ואילו הנצחונות שניצחנו והאופן שבו הושגו הפכו עד מהרה לנחלת הכלל"⁴⁰.

במילים אחרות, מצב רוחו של הציבור באותה תקופה היה מותנה בהצלחת פעולות התגמול, והן גם הקרינו על שאר הצבא. מידי פעם צירפו לחלק מהפעולות יחידות נוספות של הצבא, בכל פעם יחידה אחרת, והן יצאו יחד עם הצנחנים (לשם מוזגה יחידה 101 לאחר חמישה חודשי פעילות) לאותן פעולות. "כישלון בפעולות תגמול עשוי היה לערער את הרוח", מסביר טרזן, "ובאותה מידה הניצחונות שהשגנו הפכו בהמשך לנחלת הכלל. כלב בן יפונה ויהושע בן נון בפרשת שלח בספר במדבר, מתוך 12 המרגלים, הם אלו שמדווחים למשה על היכולת לכבוש את ארץ ישראל ואומרים

³⁸ שמעון כהנר (קצ'ה), להיות אחד מרבים - סיפור חיים, ידיעות ספרים, ראשון לציון, 2019, עמ' 108.

³⁹ משה דיין, אבני דרך - אוטוביוגרפיה, הוצאת עידנים, תל אביב, תשל"ז 1976, עמ' 114.

⁴⁰ אל"מ מרדכי בר-און, רוח הלחימה במערכת 'קדש', הוצאת מטכ"ל/קצין חינוך ראשי - ענף הדרכה והסברה, 1961, עמ' 4-5.

לו 'עלה נעלה... כי יכול נוכל לה'. השניים האלו מראים יכולות קבלת החלטה והעזה, ובהמשך הם גם ינהיגו. אלפי שנים אחריהם קמים אריק שרון ומאיר הר ציון ומציגים את אותן היכולות"⁴¹.

אבל לא מדובר היה רק בעדיפות על פני יחידות אחרות בקבלת משימות. יחידה 101 זכתה ליחס מועדף בכל היבט אפשרי. להגיד שהיחידה הייתה מיוחסת זו תהיה הגדרה עדינה. שרון הציב למטכ"ל שלושה תנאים כשהסכים לעמוד בראש היחידה. רס"ן צעיר שמציב תנאים לאלופי המטכ"ל זה אירוע בפני עצמו. התנאי הראשון היה שהוא יהיה רשאי להביא כל חייל שהוא חפץ מכל יחידה שהיא. התנאי השני היה שהוא יהיה שותף, שווה בין שווים, עם קציני המטכ"ל בתכנון פעולות היחידה. התנאי השלישי היה שהחיילים שלו יקבלו את הצידוד הטוב והמתקדם ביותר שאפשר להשיג. לוחמי 101, לרוב, בכלל לא השתמשו בצידוד צה"לי אלא בצידוד שהיה ייחודי להם⁴². אפשר ממש להגיד שהביטוי 'הטובים לטייס' קיבל משמעות חדשה לחלוטין מאז שהוקמה יחידה 101. היא הפכה לבן המועדף של המטכ"ל. בשל החשיבות שייחסו לה, היחידה הוכפפה ישירות למטכ"ל והוחלט שכל משימותיה יהיו רק מעבר לגבול. במשך חמשת חודשי פעילותם זכו לוחמי 101 ליחס מועדף לעומת שאר יחידות צה"ל, אם זה בנוגע לקבלת צידוד לחימה מתקדם, השתלמויות מקצועיות, לבוש מושקע ואפילו תוספת שכר מיוחדת לחיילי החובה והמילואים. גם תמלוגי הביטוח של חיילי היחידה הושוו לאלו של צוותי האוויר⁴³.

צריך לומר ביושר שליחס המועדף הזה היה גם צד שני, הרבה פחות זוהר. חוסר הרשמיות שממנה נהנו לוחמי היחידה, המדים הלא תקינים שלבשו, הפכו אותם לכאלו שמוציאים אותם מגדרי הצבא. אם הם נתפסו מעבר לקווי האויב, צה"ל לא הודה שהוא זה ששלח אותם. כך נאמר להם מפורשות על ידי הצבא - שאומנם ינסו לחלץ אותם בכל דרך, אבל לא ייקחו עליהם אחריות באופן רשמי⁴⁴. בכלל, שגרת הפעילות של יחידה 101 מעבר לגבול, כשמדובר היה לא פעם בחיילים צעירים, לא

⁴¹ ריאיון עם דוד בן עוזיאל המכונה 'טרזן', מראיון זאב קם, 7.5.2025.

⁴² שמעון כהנר (קצ'ה), **להיות אחד מרבים - סיפור חיים**, ידיעות ספרים, ראשון לציון, 2019, עמ' 106-107.

⁴³ אפרת זקבר, **אגדה וזיכרון - מיתוס יחידה 101 בשיח הציבורי בישראל**, יד יצחק בן צבי ומכון בן גוריון, ירושלים, תשפ"א 2020, עמ' 72-73.

⁴⁴ שם.

תמיד עם הרבה ניסיון, שפעלו בקבוצות קטנות ועם אפס אפשרויות חילוץ במקרה הצורך, זו הייתה מציאות כמעט בלתי נתפסת ביחס למצב היחידות המיוחדות הפועלות היום בצה"ל. כשכוח קטן של 101 חצה את הגבול ועבר לשטח האויב הוא פחות או יותר נשאר שם לבד. "ברגע שחצינו את הגבול עמדנו ברשות עצמנו", כתב קצ'ה, "ללא שום קשר לכוחותינו ולכן גם בלי האפשרות לקבלת סיוע כלשהו: מכשיר הקשר הצה"לי (מ"ק 300) ששקל כ-20 קילוגרם היה כבד לנשיאה ויעיל לכחמישה קילומטרים בלבד; אמצעים לראיית לילה עוד לא היו; ניווט נעשה על פי מצב הכוכבים ולימוד המפות; על אפשרות של חילוץ, בעת הצורך, לא היה מה לדבר"⁴⁵.

דברים כמעט זהים מתאר גם טרזן: "אני מגיע לחוליה של ארבעה אנשים ולא מכיר אף אחד. בחצות אני מגיע לסטף, בשש בבוקר אומרים לי 'קום'. אני מכיר רק את קצ'ה, לא מכיר אף אחד אחר. 'קום, יוצאים'. לאן יוצאים? פה לא שואלים שאלות. 'לך תחתום על טומי-גאן ועל חגור. הולכים לתקוף את תחנת הדלק של קלקיליה'. אני הולך עם עוד ארבעה אנשים שאני לא מכיר ולא הייתי איתם עד היום. מתי יריתי בטומי-גאן? אף פעם. יש לך רק תחבושת אישית איתך, אין רופא, אין חילוץ ואין מכשיר קשר. וגם אם היה, למי אתה יכול להתקשר? מי יבוא לחלץ אותך? אריק? הוא בחפ"ק. גם אם תגיד לו שנהרגו לך שלושה אנשים, מה הוא יכול לעשות? כלום. אז איך זה מצליח? מה הסוד? אמרתי לעצמי שיש פה דבר אחד וזה המנהיגות שאריק משרה. השראה זו המילה הגבוהה ביותר שאני יכול לתת למפקד. וכשהוא נותן השראה אז אני אצליח. אין מכשיר קשר, אין חילוץ, אין כלום. אתה הולך עם התחושה הזו שיש לך מפקד ששולח אותך ואני אצליח. זה נשמע טיפשי אבל ניסיתי להבין ולא מצאתי שום זווית אחרת שתסביר את זה. רק המנהיגות וההשראה"⁴⁶.

מה שלא פחות בולט זו העובדה שביחידה לא עשו לאף אחד הנחות מבחינה מבצעית, אפילו לגיבורי מלחמת העצמאות. "אריק מושיב אותנו ואומר לנו בקול החד שלו - אני דורש ביצוע. אל תספרו לי סיפורים. זה חדר לנו לחוט השדרה. ואם לא ביצעת בלילה שבו נשלחת, מסיבה כלשהי, אז בלילה הבא אתה יוצא לבצע. מוטה גור בספר שלו 'פלוגה ד' מספר שהוא הגיע לגדוד. אבל לא רק הוא. גם רפול, דני מט ואחרים, כולם בוגרי מלחמת העצמאות. הם מבינים שבכל צה"ל הגדול יש גדוד אחד שמבצע והם

⁴⁵ שמעון כהנר (קצ'ה), להיות אחד מרבים - סיפור חיים, ידיעות ספרים, ראשון לציון, 2019, עמ' 111.

⁴⁶ ריאיון עם דוד בן עזיאל המכונה 'טרזן', מראיון זאב קם, 7.5.2025.

באים כי הם רוצים להיות ביחידה מבצעת. ומוטה כותב שהרקע שלנו לא מספיק לאריק. מה אתה עוד רוצה? מוטה בא מהגדוד התשיעי. רפול לחם בסן סימון ונפצע בקרב. דני מט לחם בגוש עציון, כשלא ברור איך הוא לא קיבל שם עיטור גבורה. מה אתה עוד רוצה? והמשפט של מוטה שנחרט לי בראש - 'זה לא מספיק לו'. אין לך בגדוד הזה שום אפשרות למשחקים. בכל פעולה אתה חייב להוכיח את עצמך"⁴⁷.

הפעולות הבולטות של 101 ואלו הפחות מוכרות

באוגוסט 1954, כשיחידה 101 כבר הייתה משולבת בגדוד הצנחנים, הציע מאיר הר ציון לאריק שרון שכל גדוד 890 ייצא למסע מחלקתי ברחבי הארץ. "המחלקות מפוזרות בכל הארץ", נזכר טרזן, "ומה נופל בגורלי? ללכת מהמפעל של סדום לעין גדי. חום אימים. אתה בטח חושב שכל אחד קיבל שתי מימיות? ובכן, לא. מימיה אחת. אני שואל את הר ציון - מה עם מים? אז הוא אומר לי 'תחפש בגבים'. מורידים אותי מהאוטובוס ביום ראשון בבוקר במפעל של סדום ואומרים לי תלך לעין גדי. אין מכשיר קשר. 'בשבת יבוא רכב לאסוף אותך'. המסע הוא מראשון ועד שבת. ומה אם משהו יקרה? מה אם מישהו יחטוף הכשה מנחש צפע או עקיצה מעקרב צהוב? אין לי עם מי לדבר. זה אומר שסומכים עליך. אני הייתי סמל, לא קצין אפילו. אך אחד לא נותן לך תדריך. אתה מבין את האחריות?

אני מגיע לעין בוקק ב-12 בצוהריים, עוד רגע אני מתעלף. מה אני עושה? כל מה שאני יודע להגיד להם זה תתפשטו ותשכבו על המים. ומה הר ציון אומר לי לפני זה? 'תתפס למצדה ותספר להם מה אמר אלעזר בן יאיר'. באמת מעניין אותם מה הוא אמר כשאין להם מים. אבל עלינו וירדנו ממצדה. הגענו לנחל צאלים. בשנת 1953 יחידה 101 אָבטחה את המשלחת הארכיאולוגית של יוחנן אהרוני. זו הייתה הפעם הראשונה שחזרו למדבר יהודה, לנחל חבר, עם כמה סטודנטים. וכל יום הייתה יורדת חוליה כדי להכיר את המדבר. בזכות זה הכרתי שם את הנביעה. ואני אומר לעצמי שאני רוצה לראות האם החברה באמת צנחנים. אמרתי להם שאני הולך לראות אם יש מים. לקחתי איתי עוד חייל והראיתי לו את הנביעה. אמרתי לו שאני הולך להגיד להם שאין מים. הוא אמר שהוא יצחק מזה. אמרתי לו שילך מאחורי עם ראש מורכן ואז הם יחשבו שיש בעיה. ואני אומר לכוח שאין מים ושממשיכים ללכת הלאה. הם העמיסו את התרמילים ולא

אמרו מילה. עברתי את הנביעה ולא עצרתי. החייל האחרון הלך לבדוק. את השאגה 'מים' שמעו בכל המדבר. אמרתי להם שרציתי לבחון אם הם נשברים בחום הזה. 'לא נשברתם. אני מעריך את זה. ואם אמרתי שאין מים, תמיד תבדקו את זה'".⁴⁸

"בהמשך הגענו לעין גדי ואני רואה שם שני חיילים ממחלקות אחרות בפלוגה. הגיע אליהם סגן משנה חדש והם היו צריכים לסיים במצדה. ואומרים לי שני החבר'ה האלה שמול מצדה עומד הסג"מ עם עוד שבעה צנחנים וצריך להוציא אותם. הייתה שם היאחזות נח"ל ולידה הייתה נקֶתֶת של חיל הים וסוכם שהכוח שנמצא במצדה יעלה על הנחתת שבים המלח. בחיל הים אמרו שהנחתת יכולה להגיע רק עד שמונים מטר מהחוף בגלל שיש שרטון בתוך המים. מצדה נראית במלוא יופייה מהים. שמונה צנחנים הולכים בתוך המים עם הנשק למעלה ואז לפתע הם נעלמו לנו מהעין. הם נכנסו לתוך שקע בתוך המים. ואז הם יצאו. הסג"מ עולה לנחתת אחרי שמשכו אותם, מחרף ומגדף, ואז מוציא את המימיה ושותה". **טרזן ראה את הקצין הצעיר שותה ושם לב שהוא לא וידא קודם ששאר החיילים עלו בעצמם ושתו מים. כשהגיעו לתל נוף טרזן ניגש למפקד הפלוגה וסיפר לו.** "אמרתי לו שהוא שתה מים לפני החיילים ולא וידא שכולם עלו. אני מבקש שתספר לאריק ואני דורש שהוא יודח מהגדוד. באותו מוצאי שבת הסג"מ החדש נצפה גורר את הקיטבג שלו מחוץ לשער של הבסיס. ואז אמרתי: 'שלא יעז קצין לאכול או לשתות לפני אחרון החיילים שלו'".⁴⁹

פעולה לילית בדרום הר חברון

בפעולה אחרת של גדוד 890, קצין המודיעין קרא לטרזן, אז עוד רב"ט, ושלח אותו לפעולה לילית במשטרת לוציפר שבדרום הר חברון. התדריך הסתכם במילים: "לך תביא מידע על הגדרות של המבנה ועל השמירה השם. לך למשמר הגבול ותשאל מה הסיסמה המרחבית". כך היה נראה תדריך לפעולה מעבר לגבול של שני רב"טים. בלילה הגיע הכוח למבנה המשטרה מכיוון מערב, כשהירח המלא מאיר וזורח עליהם. מסביב למשטרה היו שלוש תלתליות שהפרידו בינם לבין המבנה, מרחק של כמה מטרים. טרזן הגיע קרוב לגדר, כשלפתע חייל ירדני שעמד מולו זרק לעברו אבן ושאל בערבית "מי שם?" האם זה אומר שהירדני ראה אותו? הירח האיר עליו, הירדני

⁴⁸ שם.

⁴⁹ שם.

היה במרחק של כמה מטרים ממנו זורק עליו אבן, ובכל זאת טרזן החליט שהירדני לא ראה אותו, מתוך מחשבה שאם באמת הוא היה בדרך לגדר ורואה אותם לפתע, הוא היה צועק צעקה בלתי רצונית מתוך בהלה ומזעיק את שאר החיילים הירדנים. ולכן, כשטרזן ראה את הירדני עומד מולו, זורק אבן ושואל "מי שם?", הוא הניח שהוא לא ראה אותו, אבל את ההחלטה הזו הוא היה צריך לקבל תחת לחץ ובתוך שנייה. אחרי חמש דקות שבהן הירדני עמד שם הוא הלך כמה מטרים הצידה, זרק אבן לכיוון אחר ושאל שוב בערבית "מי שם?" כלומר, זו הייתה שיטה.

כשהכוח חזר בחזרה לבסיס הצנחנים בתל נוף וטרזן סיפר לקצין המודיעין מה קרה, הקצין ענה שהוא שכח להגיד לו שלפני שבועיים הם שלחו סיור למשטרה אחרת קרובה, ומאז הירדנים בכוננות באזור. מציאות מבצעית שבמסגרתה שולחים שני רב"טים לבדם לפעולה מעבר לגבול, בלי מכשיר קשר או יכולת חילוץ, זה הסיפור. כשטרזן סיפר על שגרת הפעילות הזו לחבר'ה מהצנחנים של היום הם הסתכלו אחד על השני במבט של 'הוא לא שפוי. איזה רב"ט הולך לכאלו מבצעים ועוד לבד?' "יכולת הלחימה והמורל של הלוחמים נבנו אז על ידי מפקדים שמחקו מהשפה העברית את המילים 'אי אפשר' או 'איני יכול'. אם אתה לא נחוש מספיק, אתה יכול לחפש לעצמך יחידה אחרת וכחות תובענית"⁵⁰.

פעולת קיביה

אחת הפעולות המפורסמות של היחידה הייתה הפעולה בקיביה, והיא מוכרת יותר מהאחרות בעיקר בגלל התוצאות שלה, או כמו שטרזן טוען - "נתפסים לפעולה הזו בגלל התוצאה שלה אבל בלי שיוועים ומתעמקים במה שקרה בפועל". כמו כל פעולת תגמול, גם הפעולה הזו התחילה קודם כל ברצח של יהודים על ידי ערבים. במקרה הזה מחבלים ערבים רצחו אמא ושני ילדים ביהוד באמצעות רימון יד. הפיגוע אירע בלילה שבין ה-12 ל-13 באוקטובר 1953, ופעולת התגמול התרחשה כעבור יומיים בכפר הערבי קיביה שהיה אז בשליטת ירדן. היה ברור שנדרשת פעולת תגובה שתזעזע את הצד השני. בן גוריון וצמרת מערכת הביטחון החליטו על תגובה חריפה שתתמקד בכפר קיביה, ששימש אז כאחד מבסיסי המסתננים. הפשיטה על הכפר התבצעה ב-15 באוקטובר באמצעות שתי חוליות של 101 ושל הצנחנים. בסיום

הפעילות נרשמו 45 בתים מפוצצים ו-69 ירדנים הרוגים, מתוכם גם נשים וילדים.

העולם, כהרגלו כשמדובר בישראל, הגיב בגינוי חריף והתעלם מהרקע ומהאבדות האזרחיות הישראליות שהפכו לעניין שבשגרה בעקבות פיגועי המחבלים המסתננים⁵¹. אבל במנותק מהביקורת עצמה, בפן הצבאי-מקצועי זו הייתה עוד הוכחה עבור הפיקוד הבכיר בצבא ליעילות היחידה ולכושר הביצוע שלה. הפעולות שניתנו ללוחמה התרחבו עוד יותר לאחר מכן, וכך גם התגבר הרצון לשלב אותה עם הצנחנים כדי להנחיל את היכולות שלה בצבא בצורה רחבה יותר⁵².

"כל חולייה קיבלה את המשימה שלה", חוזר טרזן אל אותו הלילה. "אחרי הפעולה אני רואה את אחד הלוחמים והוא נראה אפור. אני שואל אותו מה קרה והוא אומר לי שהם הגיעו לכפר והיה איתו צנחן דובר ערבית. הם נתקלו בילד בן עשר ושאלו אותו איפה האנשים והוא ענה שהם הלכו לבודרוס. הבנו שכל הכפר התפנה. הגברים שלהם ברחו והשאירו את הנשים והילדים בכפר. ואותו צנחן נכנס לבית ומנסה לשכנע אישה ושני ילדים לצאת. והחבלנים בחוץ לא ידעו שיש אנשים בתוך הבית. הם שמים את חומר הנפץ וצועקים 'פוצץ'. ושני החיילים שלנו שמעו את הקריאה וברחו החוצה והאישה והילדים נהרגו. בבית אחר שמו את המטען ואז שומעים לפתע בכי של ילד, וקצין המודיעין של יחידה 101 רץ לבית כשהמטען כבר הופעל, המצת נמשך, כדי להוציא את הילד. אלו דברים שלא סיפרו עליהם"⁵³.

מבצע 'כפפות משי'

אם פעולת קיביה הייתה זו שזכתה להכי הרבה ביקורת, הרי שמבצע 'כפפות משי' שבוצע באזור חברון בתאריך 21.12.1953, נתפס אולי כמבצע המרשים והאיכותי מכולם. כמו תמיד קדם למבצע רצח של יהודים, הפעם אלו היו שני תושבים ממושב זכריה שבעמק האלה שנרצחו על ידי שני מחבלים מירדן. הכוח של יחידה 101 יצא מנתיב הל"ה. הלוחמים תיארו ליל ירח נדיר, אחרי גשם, כשאפשר היה לראות 200 מטר קדימה בלי משקפת. לילה צלול. מאיר הר ציון הוביל את הכוח. בקו אווירי זה

⁵¹ אפרת זקבך, **אגדה וזיכרון - מיתוס יחידה 101 בשיח הציבורי בישראל**, יד יצחק בן צבי ומכון בן גוריון, ירושלים, תשפ"א 2020, עמ' 77-78.

⁵² שם, עמ' 85.

⁵³ ריאיון עם דוד בן עזיאל המכונה 'טרזן', מראיון זאב קם, 7.5.2025.

היה מרחק של 21 קילומטר, אלא שהלוחמים באופן טבעי לא הלכו בקו אווירי ולכן המרחק היה גדול יותר. ההוראה של אריק שרון הייתה שאם עד חצות הלילה הפעולה אינה מבוצעת, הם נדרשים לחזור. מה שהתחיל כצעידה בעמק האלה, הסתיים לקראת חברון כהליכה בתוך השלג. חצות הלילה הגיע והכוח עדיין לא ביצע. הר ציון התייעץ עם האחרים האם לחזור וכולם החליטו להמשיך. "אין דבר כזה לא לבצע".

המשימה הייתה לתקוף בית מסוים, לפוצץ אותו ולפגוע בגברים שבתוכו. ארבעה מתוך ששת הגברים שהיו בבית חוסלו בפעולה הזו על ידי מאיר הר ציון וקצ'ה שפרצו פנימה. מחדר אחר נשמע לפתע קול בכי של ילד. קצ'ה נכנס לשם ומצא אישה ושני ילדים. "הרגעתי אותם ואמרתי להם שלא יאונה להם כל רע ויצאתי". בדרך החוצה מהשכונה הקיפו את הכוח כמה גברים מהכפר והוא חיסל אותם כדי להמשיך בנסיגה. בהמשך הוא נתקל בחיילים ירדנים וירה במפקד שלהם. בכליו מצאו הלוחמים אקדח תוצרת גרמניה עם שני צלבי קרס מוטבעים עליו. מדובר היה באקדח ששימש את הנאצים במלחמת העולם השנייה. הפעולה הזו הפכה לאתוס של היחידה בזכות תנאי השטח, המרחק שצעדו הלוחמים והכוח שמנה בסך הכול ארבעה אנשים בפיקודו של סמל⁵⁴.

הפעולה בעזון

גם לפעולה הזו שנערכה בסוף יוני 1954 מזרחית לקלקיליה, קדם רצח של יהודי, הפעם ברעננה. בתגובה הוחלט לתקוף מחנה צבאי ירדני ליד עזון. שבעה לוחמים יצאו למבצע, בראשם אהרון דוידי ומאיר הר ציון. לאחר חציית הגבול החולייה נתקלה בסיוור ירדני שפתח עליהם באש. דוידי הורה להסתער והכוח הסתער לעבר הירדנים. לפי ההיגיון הצבאי, הם היו אמורים לחזור אחרי ההיתקלות ובעקבות העובדה שנחשפו, אבל דוידי והר ציון החליטו להמשיך. בדרך הם ראו כלי רכב ירדניים שנסעו לכיוון ההיתקלות, אך הם המשיכו בכל זאת. בהמשך הכוח נתקל פעם נוספת והתעכב עוד יותר. היה ברור שהם כבר לא יספיקו לחצות בחזרה את הגבול בחסות החשיכה, אבל הר ציון לחץ להמשיך מזרחה. לבסוף הם הגיעו אל גדר המחנה. כל זוג בחוליה קיבל אוהל להסתער עליו. אש חזקה נורתה לעבר האוהלים וחיילי הלגיון הגיבו בזריקת רימונים. לוחם בשם יצחק גיבלי נפצע ברגל מאחד הרימונים.

⁵⁴ שמעון כהנר (קצ'ה), **להיות אחד מרבים - סיפור חיים**, ידיעות ספרים, ראשון לציון, 2019. עמ' 113; ריאיון עם דוד בן עוזיאל המכונה 'טרזן', מראיין זאב קם, 7.5.2025.

"מאיר הר ציון זרק אותו על הכתפיים שלו ורץ איתו", **מספר טרזן**. "יורם נהרי עזר לו והם התחלפו ביניהם כל הזמן". תוך כדי נסיגה ג'יבלי חטף כדור בצוואר וביקש מהם לעזוב אותו בשטח כי אחרת הם לא יגיעו לגבול. נותרו להם שעתיים עד האור ומרחק של 13 קילומטר. הר ציון כתב אחר כך שהוא הבין בחרדה עמוקה שהברירה היחידה שנשארה להם היא להשאיר את ג'יבלי בשטח, כשהמשמעות הברורה היא שג'יבלי ימות בעקבות כך.⁵⁵

לבסוף הוחלט להשאיר את ג'יבלי וכולם באו להיפרד ממנו. הוא ביקש שישאירו לו רימונים ואת הטומי-גאן כדי שיוכל לחפות עליהם, אך הם סירבו והשאירו לו סיגריות ומים וגם חבשו את הרגל שלו. את הצוואר הם לא חבשו, כי לא ידעו איך. הם חשבו שהוא גמור. הר ציון ייעץ לו לא להיכנע. אחרי שעתיים ג'יבלי שמע קולות בערבית. עשרה לגיונרים הסתערו עליו, חבטו בו וירו עליו כדור בישבן. הוא סיפר שקצין בריטי ששירת בלגיון הירדני איים על החיילים הירדנים באקדח שלוף ואמר שמי שנוגע בו, הוא יירה בו. לקחו אותו לרמאללה ושמו אותו באוהל קצינים מיוחד. אחר כך הוא סיפר שכל קצין ירדני שנכנס הצדיע לו. "מי שלא הצדיע, לא דיברתי איתו".

בינתיים, משה דיין העביר לאו"ם מסר שסירור ישראלי עבר בטעות את הגבול, הסתבך בקרב והשאיר פצוע בשטח ירדני. בוצעו לא פחות משלושה מבצעים כדי לחלץ אותו. הירדנים, שלא הבינו מדוע מדינה שלמה משתגעת כדי לחלץ מהשבי סמל, אמרו לעצמם שכנראה הוא משהו מיוחד ולכן לא פגעו בו והצדיעו לו. בשבי עצמו הודיע ג'יבלי כבר ביום שלאחר תפיסתו כי הוא מוכן למות בשבי ולא לדבר בחקירות, ובהמשך הוא קיבל את עיטור העוז על כך.

לבסוף ג'יבלי הוחזר על ידי הירדנים במסגרת הסכם שהושג להחלפת שבויים, אחרי שהם ראו את ההשתוללות של ישראל סביבו.⁵⁶ הפציעה של ג'יבלי הייתה למעשה המקרה הראשון שבו לוחמי 101 נדרשו להתמודד עם אירוע של פצוע ושל חילוץ. את ההחלטה להשאיר אותו בשטח הירדני קיבל הכוח באמצעות הצבעה שקיים באותן שניות דרמטיות, כששישה מתוך שבעה, כולל ג'יבלי עצמו, הצביעו בעד.

⁵⁵ ריאיון עם דוד בן עוזיאל המכונה 'טרזן', מראיין זאב קם, 7.5.2025.

⁵⁶ אפרת זקבר, **אגדה וזיכרון - מיתוס יחידה 101 בשיח הציבורי בישראל**, יד יצחק בן צבי ומכון בן גוריון, ירושלים, תשפ"א 2020, עמ' 143; ריאיון עם דוד בן עוזיאל המכונה 'טרזן', מראיין זאב קם, 7.5.2025.

למרות התמיכה והגיבוי שקיבלו לכך מקיר לקיר, ההחלטה להשאיר אותו מאחור גרמה להם לתחושה קשה⁵⁷.

פעולות לא סטנדרטיות

נסיים עם שתי פעולות נוספות של יחידה 101, מהסוג הלא סטנדרטי, שהיום ככל הנראה לא היו עוברות. מתברר שלצד פעולות התגמול הנועזות, יצאה ממחנה הסטף שבפרוזדור ירושלים פעולת תגמול נוספת. אלא שזו לא יצאה אל מעבר לגבול, אלא התרחשה דווקא בתוכו ולא כוונה נגד האויב. בחודש דצמבר 1953 הסיע יצחק ג'יבלי לוחמים מהיחידה לבתייהם בצפון הארץ. בדרך חזרה, בסמוך לטבריה, נעצר ג'יבלי על ידי שוטרים צבאיים כיוון שנסע ברכב צבאי אך כמו יתר לוחמי 101 לא לבש מדים צבאיים ולא החזיק בתעודות צבאיות. הוא נלקח לתחנת משטרה ושם הוכה והושפל על ידי השוטרים הצבאיים. ביום ראשון בבוקר סיפר לחבריו בסטף את מה שקרה וקיבל את רשותו של אריק שרון לצאת לפעולת תגמול נגד השוטרים הצבאיים שהיכו אותו. כעבור שבועיים יצאו לוחמי היחידה, בפיקודו של סגן מפקד היחידה שלמה באום, ופשטו על תחנת המשטרה המדוברת. הם ניתקו את קווי הטלפון של המבנה, הציבו שמירה סביבו והיכו את השוטרים הצבאיים שהיו מעורבים בתקרית עם ג'יבלי. כשהתבקש מפקד מחוז ירושלים מישאל שחם לנקוט באמצעים חמורים נגד חיילי יחידה 101 הוא סירב לכך, והפרשה נסגרה בסופו של דבר בהתנצלות של מפקד היחידה אריק שרון⁵⁸.

הפעולה השנייה יצאה לדרך בעקבות אירוע נורא שקרה בדצמבר 1954. אחותו של מאיר הר ציון, שושנה, נרצחה על ידי מחבלים ביחד עם בן זוגה. בתגובה לכך, בתאריך 5.3.1955 יצא הר ציון ביחד עם שלושה מחבריו ליחידה לפעולת נקם. יעד הפעולה היה מאהל בדואי במדבר יהודה באזור שהיה אז בשטח ירדן, בסמוך למקום שבו נרצחו שושנה ובן זוגה. הכוח תפס חמישה בדואים ולאחר שניסה לתחקר אותם ללא הצלחה מיוחדת, הרג ארבעה מהם ואת החמישי שחרר כדי שיחזור לשבט שלו ויספר לחבריו מדוע חוסלו ארבעת האחרים. לאחר שחזרו הלוחמים הם נעצרו למשך קרוב

⁵⁷ אפרת זקבר, **אגדה וזיכרון - מיתוס יחידה 101 בשיח הציבורי בישראל**, יד יצחק בן צבי ומכון בן

גוריון, ירושלים, תשפ"א 2020, עמ' 137.

⁵⁸ שם, עמ' 89.

לחודש, אך התמיכה שקיבלו מקרב חבריהם לגדוד הצנחנים ומקרב הציבור הייתה ברורה וחד משמעית ולבסוף הם שוחררו ללא עונש משמעותי. יש שיאמרו שפעולה זו הייתה השיא בסדרת פעולות של אנשי 101 והצנחנים שכללו הפרות משמעת, צפצוף על מסגרת הצבא וצפצוף על החוק⁵⁹.

סיכום

אין חולק שמגפת ההסתננות הייתה מנת חלקם של רוב יישובי קו התפר ושל אזורים רבים ברחבי הארץ. ולמרות זאת, הסתכלות מהירה במפת פיזור פעולות החבלה וההסתננות המופיעה בספרו של בני מוריס⁶⁰, מראה באופן ברור מה היה האזור המרכזי שסבל מתופעה זו יותר מאזורים אחרים - הפרוזדור. ראינו את ההסברים לכך; אם זה הגבול שהקיף את אזור הפרוזדור משלושה כיוונים שונים, או הכפרים הנטושים שהערבים חזרו אליהם מסיבות מגוונות, ועוד. אם נוריד את אירועי הפשיעה והחבלה של המסתננים שאירעו ביישובי מסדרון ירושלים, כל אפקט הפחד והמצוקה והיקף העיסוק של מערכת הביטחון סביב הנושא שנוצרו כתוצאה מגל ההסתננות, היו נראים אחרת לחלוטין. ממכת מדינה, כפי שהייתה המציאות בשנות ה-50, ההסתננות הייתה הופכת לכמה אירועים מקומיים ותו לו. במילים אחרות, ללא מסדרון ירושלים לא הייתה תופעת הסתננות משמעותית ודרמטית, וללא תופעת הסתננות שכזו לא הייתה באה לעולם יחידה 101.

כשנזכרים היכן לחם אריק שרון עצמו במלחמת העצמאות והיכן נפצע פציעה קשה שבקושי רב ניצל ממנה (אותו מחנה לטרון שהזכרנו בהתחלה, שנמצא במסדרון ירושלים), מקבלים חיזוק נוסף, גם אם סימלי, לקשר שבין מקים יחידה 101 לפרוזדור ירושלים. כשמצרפים לכמות הפיגועים ואירועי הפשיעה שהתרחשו בפרוזדור בשנות ה-50 גם את זהות האנשים שיזמו את הקמת היחידה, את המיקום של פעולת התגמול הראשונה שלה ואת המיקום של הבסיס שבו היא ישבה והתאמנה - הכול מכונן למקום שנראה שאין ברור ממנו: יחידה 101 ומסדרון ירושלים חד הם. זה אינו יכול בלי זו וזו אינה יכולה בלי זה.

⁵⁹ שם, עמ' 109-111.

⁶⁰ בני מוריס, **מלחמות הגבול של ישראל 1948-1956: ההסתננות הערבית, פעולות הגמול והספירה לאחר למבצע קדש**, עם עובד, תל אביב, 2003.

לוחמי יחידה 101 לאחר פירוקה ושילובה בגדוד 890 של הצנחנים. צילום: אברהם ורד, לע"מ

עומדים משמאל: סגן מאיר הר-ציון, סגן-אלוף אריאל שרון, הרמטכ"ל רב-אלוף משה דיין, סרן דני מט, סגן משה עפרון, אלוף-משנה אסף שמחוני. כורעים משמאל: סרן אהרן דויד, סגן יעקב יעקב, סרן רפאל איתן